

*Menhecü'l-İmâmi'l-Buhârî fi
ardi'l-hadîsi'l-ma'lûl fi'l-
Câmi'i's-Sahîh,*

Sa'îd b. Abdulkâdir Bâşenfer,
Beyrut: Dâru İbn Hazm 2016, 520 sayfa.

Giriş

Sa'îd b. Abdulkâdir Bâşenfer adlı hadis araştırmacısının *Menhecü'l-İmâmi'l-Buhârî fi Ardi'l-hadîsi'l-ma'lûl fi'l-Câmi'i's-Sahîh* adlı eseri (Beyrut: Dâru İbn Hazm 2016) büyük hadis münekkidi Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî'nin (v. 256/870) *el-Câmi'u's-Sahîh*'inde yer verdiği 162 illetli hadisi incelemeyi hedeflemiştir. Araştırmaya göre Buhârî hatadan sorumlu râvî Şu'be, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Mâlik b. Enes gibi en güvenilir sayılan şahıslar olsa da hadis metnindeki bir hatayı kabul etmemiş ve hatalı kısmı hazfetmek veya müphem hâle getirmek gibi çeşitli tasarruflarda bulunarak bu hataları tenkit etmiştir. Söz konusu araştırma erken dönem hadis tenkit yönteminin asıl olarak muâraza ve muhtevâ tenkidine dayanmasını göstermesi bakımından önemlidir.

Hadis ilminin en önde gelen temsilcisi Buhârî (v. 256/870) kendisinin hadis tenkit yöntemine dair açık beyan bırakmamıştır. Bu sebeple onun tenkit yöntemini anlamak için geçmişte ve günümüzde birçok araştırma yapılmıştır. Günümüzde yapılan çalışmalar arasında Ebû Bekr Kâfi'nin *Menhecü'l-İmâmi'l-Buhârî fi tashîhi'l-ehâdis ve ta'lîlihâ*,¹ Sa'îd b. Abdulkâdir Bâşenfer'in *Menhecü'l-İmâmi'l-Buhârî fi ardi'l-hadîsi'l-ma'lûl fi'l-Câmi'i's-Sahîh*,² Ahmet Alkan'ın *Menhecîyyetü'l-intikâ inde'l-İmâmi'l-Buhârî fi'l-Câmi'i's-Sahîh*,³ Bessâm b. Abdullâh'ın *el-Ehâdis elletî e'alle el-İmâmu'l-Buhârî Mutûnehâ bi't-*

¹ Ebû Bekr Kâfi, *Menhecü'l-İmâmi'l-Buhârî fi tashîhi'l-ehâdis ve ta'lîlihâ*, Beyrut: Dâru İbn Hazm 2000.

² Sa'îd b. Abdulkâdir b. Sâlim Bâşenfer, *Menhecü'l-İmâmi'l-Buhârî fi Ardi'l-Hadîsi'l-Ma'lûl fi'l-Câmi'i's-Sahîh*, Beyrut: Dâru İbn Hazm 1437/2016.

³ Ahmet Alkan, *Menhecîyyetu'l-İntikâ inde'l-İmâmi'l-Buhârî fi'l-Câmi'i's-sahîh*, Ankara: Fecr Yayınları 2021.

*tenâkud*⁴ gibi çalışmalar sayılabilir. Bunlardan Bâşenfer, Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde illetli hadislerle yer vermesini geniş bir şekilde tetkik etmektedir.

Erken dönemde Buhârî gibi hadis münekkiteri râvîlere büyük ölçüde rivâyetlerinden hareketle, sıfırdan cerh ve ta'dîl hükümleri verdikleri için⁵ onların yöntemi bugün bizim alışık olduğumuz şekliyle râvîlerin adalet ve zabt notlarından hareketle hadisleri değerlendirme yönteminden farklılık arz etmektedir. Zira evvel emirde râvî değerlendirmeleri hazır olarak bulunmadığı için erken dönemde hadis tenkit yöntemi büyük ölçüde sened ve metnin muâraza ve muhtevâ tenkidi yöntemleri ile değerlendirilmesine dayalıydı ve bu merviyât tenkidi sürecinin sonucuna göre râvîler hakkında cerh ve tadil hükümleri verilmekteydi.⁶

Bâşenfer'in araştırması bu anlatıları doğrulayan önemli miktarda bulguya yer vermektedir. Öncelikle Bâşenfer'in çalışmasını ana hatlarıyla tanıtmak, çalışmasındaki bazı örneklerle kısaca işaret etmek ve bunların yukarıda bahsettiğimiz erken dönem hadis tenkit yöntemine nasıl ışık tuttuğunu tahlil etmek uygun olacaktır.

Daha önce *Evhâmu'l-muhaddisîne's-sikât* isimli on bir ciltlik hayli kıymetli bir eser hazırlayan müellifin *Menhecü'l-İmâmi'l-Buhârî fi ardi'l-hadîsi'l-ma'lûl fi'l-Câmi'i's-Sahîh* isimli 520 sayfalık çalışmasını 2016 yılında yayınlamıştır. Mez-kûr araştırma Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde illetli hadislerle bilinçli bir şekilde yer vermesini konu edinmektedir.⁷ Bâşenfer'in eseri Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde bilerek yer verdiği 106 tanesi metinde olan toplam 162 illetli hadisin herbirini ayrıntılı bir şekilde tahlil etmekte ve bu hadisleri Buhârî'nin, *es-Sahîh*'ine neden aldığını, onlardaki illete hangi yollarla işaret ettiğini ve bu hadislerle ne tür tasarruflarda bulunarak tenkit ettiğini geniş bir şekilde tetkik etmektedir.

Bâşenfer çalışmasını on iki bölüme ayırmış ve her bölümde Buhârî'nin illetli hadislerle nasıl bir tasarrufta bulunduğunu anlatmıştır. Bu bölüm başlıklarına göre Buhârî bu hatalara şu yollarla işaret etmiştir: hatalı kısımları hazf ederek, hadisi ihtisar ederek, sahîh metni hatalı metnin akabinde muallak olarak vererek, sahîh metne tercemede işaret ederek, hatalı metni sahîh metnin

⁴ Bessâm b. Abdullah b. Sâlih el-Çânim Atâvî, "el-Ehâdis elleti e'alle el-İmâmu'l-Buhârî Mutûnehâ bi't-tenâkud", *Mecelletü'l-Hikme* 34 (2007 Şubat), 165-259.

⁵ Geniş bilgi için bkz. Muhammed Enes Topgöl, *Rivayetten Râviye: Cerh-Ta'dîl Hükümleri Nasıl Oluştur?* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019).

⁶ Geniş bilgi için bkz. Mehmet Ali Çalgan, *Muhaddisler Muhteva Tenkidi Yaptı mı?* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2023).

⁷ Bu konu başka araştırmalara da konu olmuştur: Sâlih b. Selâme, "Esâlibu'l-Buhârî fi't-tenbîh ale'l-galat inde ihtilâfi'l-rivâyât fi's-Sahîh kemâ yerâhu İbn Teymiyye", *Sahîh-i Buhârî Geleneksel ve Çağdaş Yaklaşımlar*, ed. Serdar Demirel vd. (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2020), 3/223-262; Muhyiddin Avvâme, "Mülâhaza bahsiyye havle iş-timâli'l-Câmi'i's-Sahîhi'l-Buhârî alâ ilâl ba'zi'l-merviyât", *Sahîh-i Buhârî Geleneksel ve Çağdaş Yaklaşımlar*, ed. Serdar Demirel vd., (2020), 3/263-270. Ancak konuya dair en kapsamlı araştırma Bâşenfer'e aittir.

akabinde muallak olarak vererek veya hatalı metne o metne münasip düşmeyen bir babda, sahîh metne ise daha münasip bir babda yer vererek, hatalı kısmı müphem hâle getirerek. Buhârî bu illetli hadislerle şu sebeplerle yer vermiştir: metinde doğru gördüğü ziyade ve tamamlayıcı bir bilgiyi vermek, bazı râvîlerin semâîni göstermek, âli isnada ulaşmak, hatayı beyan ve mutâbaat için yer vermiştir.⁸ Metninde hata bulunan hadislerin senedlerinde bu hatalardan sorumlu olan râvî olarak Şu'be, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Mâlik, Ma'amer, Mücâhid gibi en güvenilir sayılan râvîlerin bulunması⁹ Buhârî'nin râvî ne kadar yetkin olursa olsun yaptığı hatayı tespit ve tenkit ettiğinin güçlü bir göstergesi olarak oldukça önem arz etmektedir. Bâşenfer her bölümde o bölümle alakalı olan hadisleri tek tek müstakil başlıklar altında incelemiş, önce incelenen hadisin senedini ve metnini vermiş, ardından hadisin farklı tariklerine işaret ederek illetin nerede olduğunu tespit etmiş, sonra Buhârî'nin bu illete nasıl bir yolla işaret ettiğini ve tasarrufta bulunduğunu göstermiştir. Yazar ayrıca şârihlerin konuyla ilgili tespit ve tahlillerini de nakletmiştir. Şimdi kitaptan bazı örneklerle çok kısaca işaret etmek faydalı olabilir:

Bir örnekte Süfyân b. Uyeyne metinde hata yapmış, 'Veda haccında' yerine 'Mekke'nin fethinde' demiştir. Buhârî hocası Humeydi'den hadisi hatalı hâliyle aldığı hâlde kendisi tasarrufta bulunarak hatalı kısmı hafzetmiştir. İbn Hacer de Buhârî'nin bilerek bu kısmı hafzettğini belirtmiştir (14. Hadis, s. 52-54).

Bir örnekte metinde 'Sevr' dağı geçerken Buhârî bu kelimeyi 'keza' şeklinde müphem şekle getirmiştir. İbn Müneyyir Buhârî'nin bu dağın Medine'de olmadığını gerekçesiyle bu tasarrufta bulunduğunu ifade etmiştir (11. Hadis, s. 44-47).

Bir örnekte Ebu Hüreyre'nin hadis hafızasının kuvvetli olması anlatılmak istenilmekle beraber kelamın siyakına uymayan bir söz metinde bulunmaktadır. İbn Hacer de bu mana sorununa işaret etmiştir. Buhârî bu rivâyeti İlim bölümü yerine Buyu' bölümünde sevk etmiştir (104. Hadis, s. 337-338).

Bir örnekte Müsedded isimli râvînin hatası sonucunda metinde yer alan hatalı kısmı Buhârî'nin bilerek hafzettğini İbn Hacer ifade etmiştir (22. Hadis, s. 77-78).

Bir örnekte Ebû Avâne isimli râvînin hatası sonucunda metinde yer alan hatalı kısmı Buhârî'nin bilerek hafzettğini İbn Hacer ifade etmiştir (18. Hadis, s. 65-67).

Bir örnekte Süfyân b. Uyeyne metinde hata yapmıştır. İbn Hacer Buhârî'nin bu sebeple hadis metnini ihtisar ettiğini beyan etmiştir. (26. Hadis, s. 87-90).

⁸ Örnekler için bkz. Bâşenfer, *Menhecü'l-İmâmi'l-Buhârî fi Ardi'l-Hadisi'l-Ma'lûl fi'l-Câmi'i's-Sahîh*, 120, 250, 372, 380, 240, 280, 300, 372, 378, 227, 237, 241, 263, 370, 372.

⁹ Örnekler için bkz. Bâşenfer, *Menhecü'l-İmâmi'l-Buhârî fi Ardi'l-Hadisi'l-Ma'lûl fi'l-Câmi'i's-Sahîh*, 29, 87, 108, 115, 117, 139, 293, 300, 315, 334, 343, 397, 464.

Bir örnekte Buhârî hadis metninde icmâa muhalif olan bir kısmı hazfetmiştir (49. Hadis, s. 165-168).

Bir örnekte oruç tutmanın günleriyle ilgili üç sayı çoktan aza doğru verilmesi gerekirken sıralama yanlış olarak verilmiştir. Dâvudî akla muhalefet şeklinde tezâhür eden bu mana sorununa dikkat çekmiş, İbn Hacer de onu onaylamıştır. Buhârî bu hatalı hadisi ilgisiz bir bölümde sevk etmiş, bu hatadan sâlim rivâyetlerini ise ilgili olan bölümde vermiştir. (112. Hadis, s. 362-364).

Bu örneklerin ayrıntılarına eserin ilgili sayfalarında ulaşılabilir. Diğer örneklerde de durum aynı minvaldedir. Bu örneklerden hareketle Buhârî'nin hadis tenkit yöntemi hakkında şu neticelere ulaşmamız mümkündür:

1) Buhârî bu örneklerde metindeki lafız ve mana hatalarını tenkit etmiştir. O, bu hataları muâraza ve muhtevâ tenkidi (akıl, icmâ, sahîh hadisler, coğrafi bilgiye uygunluk) yöntemleriyle tespit etmiştir ve bu hatalara işaret etmek için muhtelif tasarruflarda bulunmuştur. Bu tasarrufların, ondan önceki veya sonraki râvîlere değil de bizzat Buhârî'ye aidiyetini tariklerin mukayesesıyla anlamak mümkündür. Ayrıca şârihler bu durumu çoğu kere teyit etmişlerdir.

2) Buhârî sened sahîh ve hatadan sorumlu râvîler en güvenilir isimler olsa da hadisin metnini kabul etmemiş, en yetkin şahsiyetlerin de hata yapabileceklerini dikkate almış, daha sonraları hadis usûlü kitaplarında senedin sıhhatinin metnin sıhhatini gerektirmediği şeklinde yer alan kâideyi başarılı bir şekilde uygulamıştır.

3) Buhârî dikkat edilirse sened tenkidi yapmamıştır. Diğer bir deyişle, râvîlerin cerh ve tadil değerlendirmelerinden hareketle hadisin sıhhatini belirlememiştir. Bunun yerine muâraza ve muhtevâ tenkidi yöntemlerini uygulamıştır. Erken dönem hadis tenkit yöntemini yansıtan bu yaklaşım Müslim'in Temyiz isimli kıymetli ilel eserinde de aynen görülmektedir.

Netice olarak Bâşenfer'in bu araştırmasının erken dönem muhaddislerinin hadis tenkit yöntemini Buhârî'nin *es-Sahîh*'indeki uygulamaları özelinde aydınlatma açısından oldukça öğretici olduğu söylenebilir. Eserde hadislerin tahkiki dikkatle yapılmış, sonraki muhaddislerin görüşleri de titizlikle incelenmiş, böylece okuyucuya büyük bir kolaylık sağlanmıştır. Bir eksiklik olarak müellifin bu bilgileri sunmakla beraber bizim yapmaya çalıştığımız gibi bu bilgilerin erken dönem tenkit yöntemi hakkında sağladığı ipuçlarına değinmemesine işaret edilebilir. Çalışma bilhassa erken dönem hadis tenkit yöntemi ve metin tenkidi konusuyla ilgilenen araştırmacılar için önemli bir kaynak olarak değerlendirilebilir.

Doç. Dr. Mehmet Ali ÇALGAN (mehmetcalgan@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-5780-5067

Adıyaman Üniversitesi İlahiyat Fak., Hadis, ADIYAMAN